

Pásztói Múzeum
3060 Pásztó, Múzeum tér 5.

Szám: 1-176/2013.

A döntés meghozatala egyszerű
szavazattöbbséget igényel.

JAVASLAT

a Pásztói Értéktár létrehozásával kapcsolatos további feladatok meghatározására.

Készült: a Képviselő-testület 2013. novemberi ülésére

Előterjesztő: dr. Hír János igazgató

Megtárgyalja: Intézményirányítási és Szociális Bizottság

Előkészítette: dr. Hír János igazgató, Bartus László osztályvezető

Tisztelt Képviselő-testület!

A magyar nemzeti értékek és a hungarikumok gondozásáról szóló 114/2013. (IV. 16.) Korm. rendelet kimondja, hogy a nemzeti értékek adatait a települési, tájegységi és megyei értéktárakban, az ágazati értéktárban, a külföldi magyarság értéktárában, a Magyar Értéktárban, valamint a Hungarikumok Gyűjteményében az egyes szakterületenkénti kategóriák szerint kell azonosítani és rendszerezni.

Pásztó városi önkormányzat képviselő-testülete 170/2013. /VII.24/ számú határozata alapján a Pásztói Múzeum folyamatosan dolgozik a települési értéktár összeállításán. A műemlékeket bemutató fejezet októberben elkészült, melyet az előterjesztés mellékleteként bemutatunk. Az élő és élettelen természeti értékekkel foglalkozó fejezeteken az intézmény munkatársai jelenleg dolgoznak.

A helyi önkormányzat közigazgatási területén fellelhető, illetve az ott létrehozott nemzeti érték felvételét a települési, tájegységi vagy megyei értéktárba bárki írásban kezdeményezheti az önkormányzat polgármesteréhez címzett javaslatában a hivatkozott rendelet által meghatározott formanyomtatványon.

Ennek érdekében ismételten meg kell keresni a város intézményeit, civil szervezeteit, hogy legyenek közreműködői az értéktár létrehozásának. Annak érdekében, hogy más szervezetek cégek és magánszemélyek is megismerjék, a formanyomtatványt a város honlapján közzé kell tenni.

A Pásztói Múzeum a továbbiakban az intézményektől, civil szervezetektől, magánszemélyektől kért és kapott anyagokat folyamatosan feldolgozza és azokat bemutatja a képviselő-testületnek.

Határozati javaslat:

Pásztó Városi Önkormányzat Képviselő-testülete megismerte a Pásztói Értéktár létrehozásáról és a további feladatok meghatározásáról szóló előterjesztést és az alábbiak szerint határoz.

1. A Pásztói Múzeum folytassa az értéktár létrehozásával, bővítésével kapcsolatos munkáját.
2. Az önkormányzat honlapján közzé kell tenni az értéktárba történő javaslattételhez rendszeresített formanyomtatványt, illetve meg kell küldeni a pásztói intézményeknek, civil szervezeteknek.
3. A beérkező javaslatokat, megfelelő formában a 2013. februári ülésen be kell mutatni a Képviselő-testületnek.

Határidő: szöveg szerint

Felelős: Pásztói Múzeum igazgatója

Pásztó, 2013. november 18.

Dr Hír János
igazgató

Határozati javaslat törvényes!

Dr. Tasi Borbála
címetes főjegyző

- **Rajeczky Benjámín Zeneiskola (volt községháza)**

Fő u. 54/a., 4/1 hrsz., (Törzsszám: 5761): Szabadon álló, téglalap alaprajzú, kontyolt tetővel rendelkező, emeletes, 1820 körül klasszicista stílusban emelt épület, amely a Török birtokon épült fel. Eredeti funkcióját tekintve községháza. Keleti homlokzatán középrizalit húzódik, bejárata a középső tengelyben lett elhelyezve. A rizalit emeleti három ablaka félköríves záródású, a középső ablak felett eredetileg Pásztó címere volt látható. A dongaboltozatos középfolyosós, kéttraktusos épület földszinti termei teknőboltozatosak, míg az emeleti helyiségek egy kivételével síkmennyezetesek, részben klasszicista nyílászárókkal. Lépcsője háromkarú, kovácsoltvas korláttal (ARADI 2011). Az épület homlokzatának felújítása a 2011-évi városközponti rehabilitáció során történt.

A zeneiskola keleti homlokzata. Foto: Brunda Tibor

Irodalom:

ARADI CS. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig.- Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, p. 1-66.

Vasútállomás

Vasút u. 1, 203/3 hrsz., (Törzsszám: 10951): Műemléki védelem alá tartozik a vasútállomás felvételi épülete az illemhellyel, lámpatároló pavilonnal, az ettől délre álló raktár közúti rakodórámpával, valamint az északra épült vízház a két oldalról kapcsolódó raktárral és lakrészsel. A historizáló stílusban 1898-ban, Wellisch Hugó típustervei alapján épült épületegyüttes felvételi épülete téglalap alaprajzú, egyemeletes, nyugati homlokzatán háromszög oromzatos középrizalittal. A keleti középrizalit két szélén további háromszög oromzattal lezárt sarokrizalitokat találhatunk, középső részét haránt irányú lekontyolt nyeregtető borítja, míg az épülettet fölött hosszirányú nyeregtető húzódik. A nyugati homlokzaton, valamint a két négyzetes alaprajzú pavilon elé félnyeregtetős faoszlopos esővédő épült. A melléképületek földszintesek, nyeregtetősek, kivéve a kétemeletes vízházat, amelyet kislejtésű félnyeregtetővel fedtek (ARADI 2011).

A felvételi épület nyugati homlokzata. Foto: Brunda Tibor

A felvételi épület keleti homlokzata. Foto: Brunda Tibor

Irodalom:

ARADI CS. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig. - Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, p. 1-66.

Szentlélek római katolikus kápolna

Fő u. temető, 1660. hrsz. (Törzsszám: 5762): Az egyhajós, keletelt épület nyugati homlokzata előtt barokk díszítésű középtoronnyal, a hajónál keskenyebb, a nyolcszög három oldalával záródó, támpilléres szentéllyel, északi oldalán sekrestyével, a szentély felett fészfőtetővel végződő nyeregtetővel a 15. század első felében épült. 1444-ben mint temetővel rendelkező, torony nélküli kőtemplomot említik (BÉKEFI 1902) A középkori ispotálynak épült templom kegyurai a Pásztói család tagjai állandó papot (ispotálymestert) tartottak fenn (KUBINYI 1982). 1693-ban a rossz állapotban lévő kápolnát Horváth István kuruc kapitány foglalta el és kezdte felépíteni. 1779-ben már búcsúengedéllyel bírt (VARGA 2007). A nyugati homlokzat sarkain háromnegyed oszlopok, a szentélyen támpillérek láthatók, míg a szentély déli falán befalazott csúcsíves ablakokat találhatunk. Kétszakaszos hajója, toronycsarnoka csehsüveg boltozatos, szentélye fiókos-, sekrestyéje keresztboltozatos. A hajó nyugati oldalán karzat kapott helyet. Nyugati kapuja és sekrestyeajtó nyílása csúcsíves, a kapun barokk ajtószárnyal. A templomot 1765-ben újjáépítették (ekkor 3 oltára volt), 1806-ban és 1887-ben renoválták, 1968-ban helyreállították. Ekkor bontották ki az elfalazott gótikus ablakokat és állították vissza a középkori padlószintet (VALTER 1969).

A Szentlélek kápolna déli irányból. Fotó: Hír János.

A Szentlélek kápolna keleti irányból. Fotó: Hír János.

Irodalom:

BÉKEFI R. (1902): A pásztói apátság története I.-III kötet. (IN: A zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi apátságok története.) Budapest, 1898-1902.

KUBINYI A. (1982): A pásztói Szentlélek ispotály a középkorban.- Magyar Zene. I. 81-85.

VALTER I. (1969): Műemléki feltárások és helyreállítások Pásztón.- Műemlékvédelem 13.: 226-230.

VARGA L. (2007): A pásztói plébánia története.- JEL Könyvkiadó Budapest, p. 1-224.

Szent Lőrinc római katolikus plébániatemplom

Múzeum tér, 1 hrsz. (Törzsszám: 5764): Szabadon álló, egyhajós, keletelt templom, nyugati homlokzata előtt 53 m magas toronnyal, a hajónál keskenyebb, egyenes záródású szentéllyel, a szentélyzáródás felett lekontyolt nyeregtetővel. A szentély északi oldalához sekrestye, a hajó déli oldalához poligonális záródású, mérműves ablakokkal díszített kápolna csatlakozik. Az északi hajófalat és a déli kápolna falát támpillérek támasztják meg. A nyugati homlokzatán, fülkében barokk Mária szobor, oldalhomlokzatán Jó Pásztor, és Szt. Lőrinc szobrok helyezkednek el. Három gótikus bejárattal rendelkezik, nyugaton, a kápolna déli homlokzatán, és egy befalazva az épület északi oldalán. A hajó csehsüveg boltozatos a nyugati végében karzattal, szentélye sugárboltozatos, kápolnája keresztboltozatos. Belül a kápolna és a sekrestye felé gótikus ajtókat találunk. Építési felirata 1421-ből és 1763-ból származik. A templomot 1957-1959 között kívülről tatarozták, 1967-ben pedig belülről újjították fel (ARADI 2011).

A torony a hajó középtengelyétől valamivel délebbre helyezkedik el és a homlokzat elé ugrik. Két sarkán és déli oldalán egy-egy támpillér támasztja. Bejárata félkörös, pálcátagos kőkerettel. A három emeletes tornyot barokk tornysisak fedi.

A templom eredetileg a 12. század végén épült, ennek az első periódusnak maradványa a mai templomhajó délnyugati falában fedezhető fel félköríves záródású román stílusú ablak formájában. A 13. század végén a templomot megnagyobbították, ekkor épült meg a torony két alsó szintje és a toronyalja.

A lakosság növekedésével és a mezőváros anyagi gyarapodásával 1421-ben renoválták a plébániatemplomot, majd a 15. század első felében a déli oldalához előcsarnokot és a Rátóti család címerével díszített gótikus ülőfülkével ellátott, sokszögzáródású oldalkápolnát emeltek (VARGA 2007). Ekkor az északi oldalhoz sekrestyét csatoltak, amely a 13. századi kápolna felső szintjének visszabontását eredményezte, majd ezt követően falára egy épület északkeleti sarkát alapozták. A késő gótikus és reneszánsz nyílászárók egy 15. század végi átépítésről vallanak.

1731-ben a templom ismét rossz állapotba került, a „deszka közt szép írott pallás szakadozni kezdett” (Az adat arra világít rá, hogy a gótikus boltozást követően a templomot festett kazettás síkmennyezet fedhette.) Tornyát 1723-ban, egy renoválás során átépítették, mai szentélye pedig 1786-ban készült el (ARADI 2011).

A templom főoltára copf stílusú, 1780 körül készült, és a védőszent –Szent Lőrinc– vértanúságát ábrázoló nagyméretű képpel ellátott. A diadalív északi oldalán copf Szent Kereszt oltárt, déli oldalán Nepomuki Szent János oltárt látunk (GENTHON et al 1954). Ugyancsak copf stílusú a szószék.

Az apszis a 18. században épült, lekerekített sarkú, egyenes alaprajzi zárású. A szentély déli oldalán egy barokk ablak helyezkedik el. Az északi oldalon csehsüveg boltozatos sekrestye támaszkodik a templom falához.

A második világháború során megsérült mennyezet modern freskóit az 1970-es években Dr. Nemcsics Antal műegytemi tanár festette (VALTER I. & HÍR J. 1995).

A Szent Lőrinc Plébániatemplom déli irányból, előtérben az Oskolamester háza, valamint az üveghuta és a kovácsműhely alapjai. Fotó: Hír János.

Szent Lőrinc plébániatemplom, toronyalja nyugati irányból. Fotó: Hír János

A gótikus oldalkápolna Délkelet felől. Foto: Hír János

Ülőfülke a Rátót nemzetség hársfaleveles címerével a gótikus oldalkápolnában. Fotó: Hír János

A Szent Lőrinc plébániatemplom belső tere. Fotó: Hír János

Szent Lőrinc plébániatemplom, Szent Kereszt oltár. Fotó: Hír János

Szent Lőrinc plébániatemplom, Nepomuki Szent János megdicsőülése oltár. Fotó: Hír János

Szent Lőrinc Plébániatemplom, freskórészlet. Fotó: Hír János

Irodalom:

ARADI CS. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig.- Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, p. 1-66.

GENTHON I. et al (1954): Nógrád Megye műemlékei.- IN: DERCSÉNYI D. (szerkesztő) Magyarország műemléki topográfiája, III. kötet., Akadémiai Kiadó, Bp., p. 1-487.

VARGA L. (2007): A pásztói plébánia története.- JEL Könyvkiadó Budapest, p. 1-224.

VALTER I. & HÍR J. (1995): Pásztó Műemlékei és a Pásztói Múzeum.- Mikszáth Kiadó, Salgótarján, p. 1-56.

Római katolikus plébánia

Múzeum tér 2., 64 hrsz. (Törzsszám: 5765): Szabadon álló téglalap alaprajzú földszintes ház kontyolt tetővel, déli homlokzatán a bejáratot magába foglaló középrizalittal. A barokk épület kéttraktusos, dongaboltozatos középfolyosóval, kereszt- és teknőboltozatos helyiségekkel, bújtatott vasráccsal díszített barokk nyílászárókkal. Két részre osztott, görgetett andezitkavicsokból épült dongaboltozatos pincéje középkori. A korábbi plébániát a 18. század közepi térkép már romokban ábrázolta. A ma látható épület Janoviczky Ferenc plébános idejében, 1764-1766 között épült régebbi alapokra, melynek alapfalai részben a ház előtt még észlelhetők. 1873-ban renoválták, 1887-ben bolthajtásait, 1905-ben a tetejét javították, 1965-ben kertjében kultúrház épült (ARADI 2011).

A plébánia déli homlokzata. Foto: Brunda Tibor

Irodalom:

ARADI CS. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig.- Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, p. 1-66.

A pásztói Oskolamester háza

Múzeum tér 1., 59 hrsz. (Törzsszám: 9947): A plébánia templomtól délre található, eredetileg andezitkavicsokból épült, zsindefedésű nyeregtetős, földszintes, téglalap alaprajzú épület a 15. században készült, és egy 1793 évi térkép alapján iskolaként működött. A legutóbbi időig, 1968-ig a mindenkori kántortanító háza volt. A források alapján, a település iskolája 1428-ban már biztosan létezett, mivel az akkori földesúr, Pásztói Jakab végrendeletében a Scola Magisterre hagyott egy lovat. Ez az iskolamester első említése, akinek háza a templomtól Délre állt. 1529-ben Mihály nevű pásztói iskolamester igen jó tanító hírében állt (BÉKEFI 1902).

A több ízben (17-18-19. században) átépített, 16,5 m hosszú, 5,80 m széles, háromosztatú épület falain több, négyzetes kökerettel készült gótikus ablak és befalazott pálcatagos kökeret töredék árulkodik a múltjáról. A 17. században a keleti falba 2 ablakot vágtak és a délnyugati sarokba szemeskályhát állítottak. 1804-ben Papp Mihály kántor, orgonista, iskolamester idejében, külön épületben 62 fiú és 35 leány járt iskolába.

Kutatását 1978-1979-ben Valter Ilona végezte. Ennek során vált nyilvánvalóvá, hogy a jelentéktelennek tűnő épület valójában egy eredeti gótikus, a 15. század elején épült lakóház. Alaprajza megegyezik a 15. -16. századi falusi vert falú házak alaprajzával. Az Oskolamester háza ezektől annyiban különbözött, hogy kőből épült, ilyen formában átmenetet képez a nemesi udvarházak és a parasztházak között. Hozzá hasonló nem maradt meg ilyen épségben a mai Magyarország területén.

A ház keleti oldalának közepén nyíló bejárat a konyhába vezet. Az itt talált nyomokból rekonstruálható volt a középkori tüzelőberendezés a füstkürtővel, tüzelőpadkával, vizespadkával, valamint a szobát fűtő szemeskályha hamuzónnyílásával. A konyhából délre nyíló ajtó a szobába vezet. Ezt négy kicsi kökeretes ablak világítja meg, ahol épségben előkerültek az ablakdeszkák és a fatáblák zárai. Az északnyugati sarokban megtalálták a szemeskályha kő alapját. A szobában ma a középkori szobabelső látható rekonstruált bútorokkal. Ezek rekonstrukciójához korabeli metszetek szoba –konyha ábrázolásait, valamint a kassai Szent Erzsébet oltár táblaképeit használták. Az így készült tervek alapján készítette el az asztalos a bútorokat.

A középkori szemeskályhát a salgói várban feltárt 16. századi kályhaszemekből állították fel a középkori alapokra. Az előtte sorakozó gyalogszékeken ültek a diákok tanulás közben. Mellettük állt az iskolamester írópulpitusa. A kályha déli oldalán a középkori „fürdőszoba” kellékei kaptak helyet a korhű törülközővel, a dézsával és a réz kézmosótál másolatával. A délnyugati sarokban áll a gyapjútakarós ágy. A korabeli ábrázolásokon az ágy mellett elmaradhatatlan volt egy hosszani pad. A délkeleti sarokban kapott helyet az asztal a hozzá való sarokpadokkal. Akkoriban a ház urának kijárt egy díszesebb faragott szék. Ez a szék Marchiai Jakab ferences guardián 1480 körüli székének másolata. A szoba keleti oldalán a szekrény céljait szolgáló gótikus szuszék másolata látható.

A konyhából északra nyíló helyiség a kamra volt. A feltárás során ennek padlójába mélyítve 3 db. –egyenként 3 m mély– körte alakú gabonátároló vermet találtak. Közülük a kiállításban csak egy látható, a másik kettőt visszatemettek és csak a helyét jelölték a mai padlózatban. A vermek igazi régészeti szenzációval szolgáltak: a 15-16. századi háztartás szinte teljes eszközkészlete előkerült belőlük: kolompok, szekercék, kések, vésők, ládazárak, kocsivasalások, ösztöke, díszes cseréptálak, vizeskancsó, bokály, majolika korsó, vörösréz

kézmosótál, stb. Feltehetően az oszmán hadak 1551-es közeledtének hírére az akkori kántorcsalád is a távozás mellett döntött, de a visszatérés reményében elrejtette értékeit a vermekben, melyeket gondosan letapasztott. A 16. század második felében új lakók költöztek a házba, akik rendbe hozták a felégetett épületet és a kamrában új padlószintet tapasztottak. Nem fedezték fel a vermeket, így azok egészen 1978-ig rejtve maradtak. A vermekből előkerült eredeti tárgyakat a kamrában elhelyezett vitrinekben láthatjuk.

A 15. században a falusi és mezővárosi plébániák mellett már szép számmal működtek iskolák, ahol a plébános, vagy az iskolamester tanított. Ez utóbbi a tanítás mellett az iskolához tartozó jobbágytelken gazdálkodott. A tanítás a szobában folyt és akkor még általában kevés számú gyermeket érintett. A tananyag főleg az olvasás, írás és a számolás alapismereteiből állt, melyet a latin nyelv és az ének egészített ki.

Az épület rámpás lejáratú pincéjében a középkori szőlőkultúrát bemutató kiállítás tekinthető meg. Sajátos helyi szokás volt, hogy a szőlőkben nem volt présház, a termést a városi házak alatti pincékben dolgozták fel és a sokszor 2-3 szintes pincékben tárolták a bort. Az Oskolamester házának gótikus pincéjében szőlészeti eszközöket láthatunk rekonstruálva: háncofonatos kádat, puttonyt, léhót, rocskát (VALTER & HÍR 1995).

Helyreállítására 1982-1984 között került sor H. Vladár Ágnes tervei alapján.

Az Oskolamester háza nyugati homlokzata a bejárattal és a rámpás pincelejáróval
Fotó: Hír János

Az Oskolamester háza nyugati homlokzata
Fotó: Hír János

Helyreállított középkori lakásbelső az Oskolamester háza szobájában
Fotó: Brunda Tibor

Részlet a Középkori szőlőkultúra a Mátraalján c. kiállításból az Oskolamester háza pincéjében.

Fotó: Brunda Tibor

Irodalom:

BÉKEFI R. (1902): A pásztói apátság története I.-III kötet. (IN: A zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi apátságok története.) Budapest, 1898-1902.

VALTER I. & HÍR J. (1995): Pásztó Műemlékei és a Pásztói Múzeum.- Mikszáth Kiadó, Salgótarján, p. 1-56.

Monostor-malom (Templom malma) maradványai

Szent Imre tér 12., 55 hrsz. (Törzsszám: 10980): A ciszterci kolostortól délkeletre, a felduzzasztott Kövecses-patak vizével táplált egykori Malom-patak mellett középkori eredetű vízimalom maradványai láthatók. A falak kváderkövekből és görgetett andezitkavicsokból épültek. 1822-ben leégett, majd 1947-ben újabb tüzesetnek esett áldozatul, amikor az egész tetőzet megsemmisült (GENTHON 1954). 2000-ben Valter Ilona feltárásokat végzett a helyszínen, ahol a 17. századig lehetett nyomon követni a malom előzményeit (ARADI 2011).

A monostor-malom falmaradványai. Fotó: Brunda Tibor

Irodalom:

ARADI CS. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig. - Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építésmérnöki Kar, p. 1-66.

GENTHON I. (1954): Nógrád Megye Műemlékei. IN: DERCSÉNYI D. (szerkesztő) Magyarország műemléki topográfiája. - Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 1-487.

- **Lakóház**

-
Gábor Áron u. 11., 1004/1, 1004/2 hrsz., (Törzsszám: 5757): Fésűs beépítésű, L alaprajzú, földszintes, 18. században épült, barokk ház nyeregtetővel. Lakórésze az utcával párhuzamos, az utcavonalon áll, oldalszárnya gazdasági épület. A főhomlokzaton három keretelt, záróköves ablaka van, innen nyílik a tornác kapuja is. A nyílások szegmensívesek, az ablakok bújtatott vasráccsal készültek. Bejárata az utcavonalra épült rövidebb szára első tengelyében. Udvari homlokzata előtt vasoszlopos tornác, amely a melléképületek előtt faoszloposra vált. Boltozott és gerendás mennyezetű helyiségek egyaránt megtalálhatók benne. Az udvari szárny végében, kőkeretes lejárattal dongaboltozatos pince húzódik (ARADI 2011).

Gábor Áron u. 11. sz. lakóház északkeleti homlokzata. Foto: Hír János

Irodalom:

ARADI CS. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig. - Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, p. 1-66.

Középkori eredetű pincék

Fő u., Múzeum tér és Kossuth u. környéke: A felmért 80 pincéből 46 esetben lehetett bizonyítani a gótikus eredetet (VALTER I 1987). A Fő u. mindkét oldalán sorakoztak a pincék egészen a Szentlélek kápolnáig, de előfordultak a Kossuth utcában, a Berák közben és a Szentlélek kápolnát délről övező Szentlélek utcában is. Ezek andezitkavicsokból épültek, többségében többszintesek voltak és eredetileg az utca felé nyíló rámpás lejárattal, gáddal rendelkeztek. Némely esetben a gótikus kőkeretes kapu eredeti állapotában fennmaradt. Az első pincéből sok esetben egy másik boltozott tér is nyílt, sőt néhol a folytatás elfalazott bejáratát is megtalálták. Ezek, az Észak-Magyarországi szőlőkultúrára jellemző lyukpincék, folyosószerű oldalágakkal is rendelkeztek. A szőlőt a pincében taposták, a bort pedig alsóbb szinteken tárolták.

A középkori szőlőkultúra rekonstruált kellékeit az Oskolamester háza pincéjében tekintheti meg a látogató (VALTER & HÍR 1995).

Irodalom:

VALTER I (1987): Pásztó, egy Zsigmond-kori mezőváros.- Művészet Zsigmond korában (1387-1437) Tanulmányok. Budapest 1987. 271-282.

VALTER I. & HÍR J. (1995): Pásztó Műemlékei és a Pásztói Múzeum.- Mikszáth Kiadó, Salgótarján, p. 1-56.

A pásztói középkori apátság alapjai

A középkori részletek kutatása 1965-1968 között folyt Dr. Valter Ilona vezetésével. A középkori falmaradványok a barokk kolostortól északra és nyugatra találhatóak. A 38,4 m hosszú, 21,8 m széles, keresztház nélküli, háromhajós temploma, dél-német bencés párhuzamokat mutató, egyenes záródású fő és félkörös záródású mellékszentélyekkel rendelkezett. A templomhajóból a 18. századi tereprendezés során csak nagyon kevés maradt meg, de a kevés megmaradt szakasz alapján is rekonstruálható volt szélessége (VARGA 2007).

Sikerült a templom első periódusához tartozó padlósínt és a diadalív pillérek alapjait tisztázni. A kváderkövekből épült templom boltozatát 5 pillérpár tartotta, nyugati oldalán két bejárattal rendelkezett, az U alakú monostor a déli oldalához csatlakozott. A monostor keleti szárnya csak részben volt feltárható, mivel a barokk kolostor ráépült. A déli mellékszentély mellett egy kis helyiség (sekrestye?), és a scriptorium mellett a nagy falvastagságú, alapozási mélységű (feltehetően emeletes) káptalanterem helyezkedett el, míg a nyugati szárnyban a refektóriumot, a konyhát és kisebb raktárakat lehetett azonosítani. Ezek padlásán tárolt gabona magvak (búza, árpa) összeégett maradványai kerültek elő az ásatás során. A 12 zsák anyag a legtömegesebb magyarországi középkori égett gabonalelet.

A két épületrészt a déli templomfallal párhuzamosan futó folyosó kötötte össze. Az építményt a ciszterek a 13. század elején bővítették, a kolostort nyugati irányba megtoldották egy helyiséggel, de a quadrum nem épült ki. A korai kolostor templomot keleti irányba 5-6 m-el megnövelték (hossza így 45,6 m lett), 40 cm-el magasabb, új padlósínt alakítottak ki, támpilléres, bordás boltozatú sokszög fő-, és egyenes mellékszentélyeket alakítottak ki. Az északi oldalon a szentély mellé sekrestyét építettek (VALTER 1982). Ez az alaprajzi forma megegyezik azzal, amit a ciszter rend visszaköltözésekor két Wellehrádi szerzetes, Maletinsky Vencel és Nezorin Flórián készített 1699-ben. Ekkor még párkánymagasságig állt a középkori templom. Apszis- és szentélyboltozata ép volt, a főszentélyben 3, a mellékszentélyekben 1-1 ablaka látszott, az északi mellékhajó végén a sekrestyéje és a templom melletti torony fala romosan meredezett. A Szt. Kereszt kápolnában, a déli mellékhajó végén, a kereszt alatt Szt. János evangélista képmása még kivehető volt. „A templom falai úgy az ablakok feléig akkor még álltak. A falak anyaga csupa négyszögű, vagyis faragott kő, vakolás nélkül. A főszentély alapja négyszögű kövekből alakult, de ekkor már romokban hevert.

A szentségház még ekkor is áll és kőéktény fogja körül. A faldisztórium díszét a falnál kőoszlopok és éktények emelték. A főkapu kőéktényekkel volt díszítve. A kis karsú oszlopok, a változatos oszlopfők, a csinos oszloptörzsek és oszloplábak, az oszlopokból kiszökő, s gyenge csúcsban egybehajló ívek a díszek. A főkaputól jobbra kisebb bejárat volt (VALTER 1993).” A díszes, bélétes nyugati kapu timpanonjának töredéke került elő az oskolamester házában 16. századi átépítéséből, egy támpillérből. Az 51,7x85 cm-es töredék, amely a 13. század elejére datálható, egyik oldalán indadiszkes keretbe foglalt, jobbát áldásra emelő Krisztus, és jobbra felől egy térdeplő, imádkozó alak, másik oldalán egy befejezetlen Agnus Dei ábrázolás látható (ARADI 2011).

Az apátság alapjai a feltárás után romkert formájában épültek ki Dr. Örsi Károly tervei alapján. A szentélybe 2000 augusztus 10-én helyezték el Kiss István és Lesenyei Márta szobrászművészek alkotását: Szt. István felajánlja a koronát Máriának.

A középkori apátság szentélyének alapjai a barokk kolostorépület emeletéről. Fotó: Hír János

A középkori apátság szentélyének térdfalakkal kiemelt alapjai. Fotó: Hír János

Szent István felajánlását ábrázoló szobor a középkori apátság szentélyében. Fotó: Hír János

Irodalom:

ARADI CS. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig.- Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építésmérnöki Kar, p. 1-66.

VALTER I.(1982): A pásztói monostor feltárása.- IN: Com. Arch. Hung., 167-208.

VALTER I. (1983): A pásztói románkori timpanon.- IN: VALTER I.(szerkesztő): Tanulmányok Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára.- Művészettörténet-Műemlékvédelem II. 197-209.

VARGA L. (2007): A pásztói plébánia története.- JEL Könyvkiadó Budapest, p. 1-224.

Kőhíd és Nepomuki Szent János szobor

Múzeum tér, 5/3 hrsz., (Törzsszám: 5763): A Szt. Lőrinc plébániatemplomtól délkeletre a kiszáradt Kövicses-patak Malom-érnek nevezett egykori ága felett átívelő, barokk kőhidat egy 1793-as térkép már feltünteti. Egynyílású, kőlapokkal fedett mellvédjei közepén kihasasodnak, a hídfőkön kiszélesednek. Keleti mellvédjének közepén egy kinyúló konzolon található Nepomuki Szent János szobra papi ornátusban, kezében tartott feszülettel. A konzolos szobortalapzatot a másik oldalon is kialakították. Nemrég a szobor fölé védőtető került (ARADI 2011).

A kőhíd keleti mellvédje. Foto: Brunda Tibor

A kőhíd Kelet felől. Foto: Brunda Tibor

Irodalom:

ARADI CS. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig.- Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, p. 1-66.

Kovácsműhely

Az üveghutától délre, a hajdani Kövicses-patak partján három helyiségből álló épület falait tárták fel. (A harmadik helyiség déli falára a 18. század elején ráépült a barokk kolostorépület.) Az épület déli részén egy, a kovácsmesterségnél használatos kisméretű kemencét találtak, mellette a vas kovácsolásából származó salakdarabokat és vastárgyakat. A régészeti leletanyag a kovácsműhely építését a 12. század elejére keltezi. Tehát az üveghutával együtt ezt is a bencések építették (VALTER & HÍR 1995).

A kovácsműhely alapjai Észak felől. Foto: Brunda Tibor

A kovácműhely alapjai Északnyugat felől. Foto: Brunda Tibor

Irodalom:

VALTER I. & HÍR J. (1995): Pásztó Műemlékei és a Pásztói Múzeum.- Mikszáth Kiadó, Salgótarján, p. 1-56.

Korona gyógyszerár

Fő u. 54., 8/1 hrsz. (Törzsszám: 5760): Fésűs beépítésű, téglalap alaprajzú, oromfalas utcai homlokzatú, földszintes, nyeregtetős, nyugati oldalán félnyeregtetős toldalékkal rendelkező épület. Az utcai homlokzaton két újabkori, kirakatnak használt ablak látható. Udvari homlokzata középtornácos, két pillérre támaszkodó három félköríves nyílással, nyugati végén kosáríves pincelejáróval. Háromosztatú, teknőboltozatos helyiségekkel rendelkezik. Pincéje középkori, dongaboltozatos, elfalazott gótikus nyílással. A barokk épület a 18. században középkori alapokra épült, a 19. században átalakították, 1945-ben bővítették (ARADI 2011).

A Korona gyógyszerár keleti homlokzata. Foto: Brunda Tibor

ARADI Cs. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig. - Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, p. 1-66.

A hatszögletű kápolna

A Szent Lőrinc plébániatemplom északi oldalán áll a kétszintes kápolna, melynek alsó szintjét az 1980-as évek elején tárta fel a Valter Ilona vezette régészeti kutatás. A kápolna hat szögletében in situ megmaradt a boltváll, keleti oldalán, egy falazott lépcsőlejárati végében egy ajtó kökerete, a törmelékből pedig a leszakadt, bordanélküli boltozat darabjai kerültek elő. A felső szintnek festett bordás boltozata volt VALTER (1991). A lépcső déli oldalához, a kápolna építésével egy időben csontkamra épült, amelyet a kápolna pusztulásáig használtak. A kápolnát a Rátót nemzetség építtette a 13. század második felében. Alsó szintjében temetkeztek, a felső szinten miséztek a halottakért. Egy 1487-es oklevél szerint Szent László tiszteletére szentelték. Ma az alsó szinten őrzik az apátság faragott kő maradványait, többek között egy áldó Krisztust ábrázoló timpanonkövet, ahol a trónoló Krisztus előtt egy térdelő szerzetest látunk.

A hatszögletű kápolna keleti oldala az alsó szint lejárati ajtajával
Fotó: Hír János

Irodalom:

VALTER I. (1991): A pásztói XIII. századi hatszögű kápolna.- Archaeológiai Értesítő. 1-2. 17-31.

Hasznos, Cserteri vár

Hosszúkás, téglalap alaprajzú vár. A kövices-patak északnyugati oldalán a Vár-hegy csúcscsintjén 333 m tengerszint feletti magasságban építették. Pontos alaprajzi elrendezése csak ásattással lenne tisztázható. Egy magasan fekvő nyugati felső és egy alacsonyabb fekvésű keleti alsó várrészből tevődik össze. A fellegvárat 10 méter széles árok övezi. Nagy része elpusztult, csak az északnyugati, északkeleti és délkeleti sarkain állnak falmaradványok. A vár magja, védelmi rendszerének központja egy 9 m oldalhosszúságú öregtorony (DÉNES & NOVÁKI 2010). Közvetlenül mellette, a belső vár tömegéből kissé kiugorva, északnyugat felé erős, vastagfalú négyzetes torony alapja áll erősen feltöltött állapotban.

Építésének idejéről pontos adattal nem rendelkezünk, de védelmi rendszere, a keskeny falsorosok alkalmazása az öregtorony körül, arra utal, hogy keletkezését a 14. század elejére tehetjük (GENTHON et al 1954).

A Rátót nemzetség nádori ágához tartozó István fia II Domokos építette, aki, mint Károly Róbert király híve, előbb tárnokmesteri, majd nádori tisztséget visel. Ő a Pásztói család őse és a középkor folyamán ők a Hasznosi vár urai. 1416-ban Pásztói János országbíró özvegyének tulajdona. 1441-ben Pásztói Miklós fia János lakja és 1454-ben is a családé volt.

1552-ben az Eger felé vonuló Ali budai pasa seregei harc nélkül elfoglalták. A hódoltság során tönkrement, de utána újra megerősítették. 1720-tól kezdődően a Koháry, Fáy, Szalay, 1848 után az Almássy, Platthy, Zay, Orczy, Gosztonyi családok birtokolták. A 18.-19. század során fokozatosan elromosodott (BERKI 2002).

Falmaradvány a hasznosi Vár-hegyen, háttérben a hasznosi víztározó, az Ágasvár és az Óvár.
Fotó: Hír János

Falmaradványok a hasznosi Vár-hegyen. Fotó: Hír János

Falmaradványok a hasznosi Vár-hegyen, háttérben az Ágasvár. Fotó: Hír János.

Irodalom:

BERKI Z. (2002): A Mátra. Túristakalauz és utikönyv.- Cartographia Kft., p. 1-

DÉNES J. & NOVÁKI GY. (2010): A Mátra őskori és középkori várai.- IN: BARÁZ CS. et al (szerkesztők): A Mátrai Tájvédelmi Körzet. Heves és Nógrád határán.- Bükki Nemzeti Park Igazgatósága, Eger, p. 239 -250.

GENTHON I. et al (1954): Nógrád Megye műemlékei.- IN: DERCSÉNYI D. (szerkesztő) Magyarország műemléki topográfiája, III. kötet., Akadémiai Kiadó, Bp., p. 1-487.

Hasznos, Római katolikus templom

A község középpontjában, alacsony fallal körülkerítve kis magaslaton áll. Négyszögletes tornya közepén előreugró. A toronytestet párkányok nem tagolják szakaszokra, csak a legfelső részeken, így az emeleti szinteket az ablakok mutatják.. Többlépcsős, mellvédes feljártú kapuzata egyszerű szegmentíves záródású szalagkerettel és zárókővel. E felett és egymás felett egy –egy félköríves, keret nélküli egyszerű ablak helyezkedik el. Ezt a részt övpárkány választja el a legfelső szakasztól, mely klasszicista stílusú, kétoldalt vállpárkánnyal összefűzött ívezet között egy-egy vakablak és ezek közt közepén egy félköríves ablak díszíti mind a négy oldalon. Az ablak felett óramotívum, és hajlított, sátozott sisak zárja le a tornyot.

A hajó déli homlokzatának falazata tagolatlan, csak három félköríves keret és dísznélküli ablak van rajta. A hajó mindkét sarkán egy-egy lépcsős támpillér. A szentély a nyolcszög öt oldalával zárul, a sarkokon egy-egy lépcsős támpillérrel. Az északi oldalon a szentély-hajó melletti szakaszában épült a sekrestye, kis négyszögletes bujtatott rácsos ablakkal.

A toronyaljában egyben bejárati csarnok, innen nyílik a kórusfeljárt. A hajó három boltszakaszos, egy-egy hevederrel tagolva csehsüveg boltozattal. Déli oldalán az ablakfülkék egy hevederszélességűek. Az északi oldalon egy keskeny, kb. 2-3 méter széles mellékhajó helyezkedik el, melyet valószínűleg később, a templomhajó bővítéseként építettek hozzá. A szentély fiókos dongaboltozatú, alacsony diadalív választja el a hajótól (GENTHON 1954).

A hasznosi római katolikus templom nyugati irányból. Fotó: Hír János

Irodalom:

GENTHON I. et al (1954): Nógrád Megye műemlékei.- IN: DERCSÉNYI D. (szerkesztő) Magyarország műemléki topográfiája, III. kötet., Akadémiai Kiadó, Bp., p. 1-487.

Csohány Kálmán Galéria

Múzeum tér 4., 62 hrsz., (Törzsszám: 5758): Az 1830 körül épült szabadon álló, téglalap alaprajzú, kontyolt nyeregtetős, földszintes klasszicista épület megemelt bejáratai a keleti és a nyugati homlokzat középtengelyében nyílnak. A nyugati bejáratot magas lábazon álló dór oszlopok feletti timpanon díszíti. Az épületen erősen kiugró, egyszerű tagozatú főpárkány fut végig. Belül négy síkmennyezetes helyiség található haránt irányú folyosóval. Az épület korábban általános iskolaként működött, ma Csohány Kálmán kétszeres Munkácsy díjas grafikusművész életművét bemutató állandó kiállítása látható benne (SHAH 2002). 1968-ban Nováki Gyula az épület mellett, a Ciszterci Rend egykori gazdasági udvarán a 18. századból származó, 3 x 1,45 m alapterületű, 1,65 m mély cefreerjesztő vermet tárt fel, amelynek oldala kőből, alja és boltozata téglából készült. Kitöltéséből sok szőlőmag került elő (ARADI 2011).

A Csohány Kálmán Galéria keleti homlokzata. Foto: Hír János

Részlet a Csohány Galéria kiállítóteréből. Foto: Brunda Tibor

Irodalom:

ARADI CS. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig.- Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, p. 1-66.

SHAH G. (2002): Csohány Galéria kiállítási katalógusa.- Polár Stúdió, p.1-33.

SHAH G. (2010): Csohány Kálmán.- Somos Kiadó, p. 1-128.

A barokk kolostorépület

Múzeum tér 5., 60 hrsz. (Törzsszám: 5759). A mai kolostorépület egyemeletes, téglalap alaprajzú. A homlokzat középső tengelyében elhelyezkedő bejárat a déli homlokzaton félkör-, az északin kosáríves. Kapualjának födéme négyszakaszos fiókos dongaboltozattal bír. Kontyolt nyeregtetővel, a déli homlokzati lejárattól megközelíthető dongaboltozatos pincével rendelkezik. Földszinti ablakai egyszerű, emeleti ablakai füles kerettel készültek. Az emeletre kétkarú lépcső vezet. Egytraktusos elrendezésű északi oldalfolyosóval. A lépcsőházat és a földszinti helyiségeket részben boltozták, míg az emeletieket síkfödémekkel fedték. A belső pincelejárát szemöldökköven az 1845-ös évszám látható (ARADI 2011, BÉKEFI 1902, GENTHON et al 1954, VALTER & HÍR 1995). A barokk kolostorépületben kapott helyet a Pásztó Múzeum. Az épületben látható állandó kiállítások: A Ciszterci Rend története a középkorban, Pásztói évszázadok, Fütől fáig, Évmilliók üzenete Nógrádban, Rajeczky Benjamin emlékkiállítás.

A dongaboltozatos pince 2011-ben teljes felújításra került a TIOP 1.2.2-09/1-2010-0047 sz. pályázat keretében és itt alakították ki a Pásztói Múzeum tanulmányi raktárát és múzeumpedagógiai oktatótermét.

Az épület homlokzata a 2011-évi Városközponti Rehabilitáció során került felújításra.

A barokk kolostorépület északi homlokzata előtérben a kovácsműhely alapjaival. Fotó: Hír János

A barokk kolostorépület északi homlokzata, előtérben a középkori apátság alapjaival és a Szent István szoborral. Fotó: Hír János

A barokk kolostorépület déli homlokzata. Fotó: Hír János

A kolostorépület pincéjében kialakított tanulmányi raktár. Fotó: Brunda Tibor

Részlet a Ciszterci Rend története a középkorban c. kiállításból. Fotó: Brunda Tibor

A Pásztói évszázadok c. tárlat a földszinti folyosón. Fotó: Brunda Tibor

Részlet az Évmilliók üzenete Nógrádban c. kiállításból. Fotó: Brunda Tibor

A Rajeczky Benjamin emlékkiállítás. Fotó: Brunda Tibor

Irodalom

ARADI CS. (2011): Pásztó településszerkezeti vizsgálata a középkortól a 18.-19. század fordulójáig.- Kézirat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, p. 1-66.

BÉKEFI R. (1902): A pásztói apátság története I-III kötet. (IN: A zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi apátságok története.) Budapest, 1898-1902.

GENTHON I. et al (1954): Nógrád Megye műemlékei.- IN: DERCSÉNYI D. (szerkesztő) Magyarország műemléki topográfiája, III. kötet., Akadémiai Kiadó, Bp., p. 1-487.

VALTER I. & HÍR J. (1995): Pásztó Műemlékei és a Pásztói Múzeum.- Mikszáth Kiadó, Salgótarján, p. 1-56.

A középkori üveghuta

Az Oskolamester házának déli oldala mellett található. 20 m hosszú, 7 m széles, két helyiségből álló kőépület. Feltárását 1986-ban Dr. Valter Ilona végezte. A falmaradvány tetejét égésréteg borította. Az égés korát a benne talált leletek alapján 1230 tájára keltezhjük. Az égésréteg alatt talált edénytöredékek a 12. század elejére utalnak.

Az épület falai 1,5 m magasságúra becsülhetők. A falakban található gerendaszékek és a padló cölöplyukai alapján rekonstruálható, hogy az épületet nyitott fedélszékes gerendaszerkezet fedte. Az ásatás során három kemencealap került elő. Ezek az üvegyártáshoz nélkülözhetetlen hármaskemencerendszer elemei: előmelegítő, formázó és temperáló (feszültségmentesítő) kemence. Az ásatás során a kemencealapok környékén üvegsalak és zöld üvegrögök kerültek elő. Ezek laboratóriumi vizsgálata bizonyította, hogy a műhelyépületben üvegyártás zajlott, melyet a 12. század elején a bencés szerzetesek kezdtek el, de az 1190 táján megtelepedő ciszterek is használták az üveghutát egészen az 1230-körül leégésig.

Hazánkban egyedülálló ipartörténeti emlék, de Közép-Európában is egyike a legkorábbi ismert és feltárt üveglvasztó műhelyeknek VALTER & HÍR (1995).

Az üveghuta alapjai Kelet felől. (Háttérben a Csohány Galéria és az oskolamester háza.).
Foto: Hír János

Az üveghuta alapjai nyugati irányból. Foto: Brunda Tibor

Irodalom:

VALTER I. & HÍR J. (1995): Pásztó Műemlékei és a Pásztói Múzeum.- Mikszáth Kiadó, Salgótarján, p. 1-56.